

Володимир Ницета
(м. Бердянськ, Україна)

УСВІДОМЛЕННЯ Й ОРГАНІЗАЦІЯ ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК РИТОРИЧНОЇ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Одним зі стратегічних напрямів реформування шкільної мовної освіти є орієнтація на здобуття учнями риторичних результатів. У статті порушено проблему усвідомлення й організації освітньої діяльності як риторичної, що визначено однією з умов формування у школярів риторичних умінь і риторичної компетентності. Розглядаються сутність і смисли риторичної діяльності, обґрунтовано можливість, доцільність та ефективність їх інтеграції з погляду всіх учасників процесу.

Ключові слова: *риторика, риторизація, критерії риторичного, освітня діяльність, риторична діяльність, педагогічний вплив, педагогічне спілкування, ефективна комунікація, оптимальна комунікація.*

Одним из стратегических направлений реформирования школьного языкового образования является ориентация на получение учащимися риторических результатов. В статье рассматривается проблема осознания и организации образовательной деятельности как риторической, что определено одним из условий формирования у школьников риторических умений и риторической компетентности. Рассматриваются сущность и смыслы риторической деятельности, обоснованы возможность, целесообразность и эффективность их интеграции с точки зрения всех участников процесса.

Ключевые слова: *риторика, риторизация, критерии риторического, образовательная деятельность, риторическая деятельность, педагогическое влияние, педагогическое общение,*

One of the strategic directions of reforming the school language education is a focus on students gaining rhetorical results. In the article the problem of awareness and organization of educational activity as a rhetorical that has been defined by one of the condition of forming at pupils of rhetorical skills and rhetorical competence is considered. The essence and meaning of rhetorical activity is considered; possibility, feasibility and effectiveness of their integration from the point of view of all participants of the process has been grounded.

Key words: *rhetoric, rhetorization, criterion of rhetorical education, educational activity, rhetorical activity, pedagogical influence, pedagogical communication, effective communication, optimal communication.*

Протягом століть кожна з існуючих нині наук формувалася й розвивалася під впливом потреб суспільства певного історичного часу, оскільки покликання науки – виконувати суспільні функції. Педагогіка як наука, що «розкриває сутність, закономірності освіти, роль освітніх процесів у розвитку особистості, розробляє практичні шляхи та способи підвищення їх результативності [7, с. 111]», історично виділилася в окрему галузь і стала важливою передумовою існування й розвитку людського суспільства, виконуючи суспільно необхідну функцію передачі наступним поколінням накопиченого виробничого, соціального й духовного досвіду. З плином часу освіта й виховання перетворилися в об'єктивну потребу суспільства, а педагогіка стала однією з найбільш суспільно детермінованих і затребуваних наук, оскільки вирішувала проблеми розвитку й формування людини як суспільної істоти і, отже, забезпечувала сталий розвиток суспільства в цілому.

Нині спостерігаються позитивні зрушення в системах освіти багатьох країн, пов'язані з відродженням риторики, з

її «проникненням» в освітні сфери всіх рівнів. Подібні процеси торкнулися й української освіти. На думку багатьох дослідників і педагогів-практиків, саме риторика й теорія риторичної діяльності як елементи освіти спроможні забезпечити сталий комунікативний розвиток суспільства в цілому, здатні полегшити й оптимізувати процес соціалізації молоді, що об'єктивно необхідно в умовах глобалізованого індустріального суспільства. Отже, вважаємо розробку моделей освітньої діяльності в контексті теорії риторичної діяльності актуальною проблемою.

Дослідження ґрунтується на працях фахівців з риторики та риторичної освіти (Л. Актонова, Д. Александров, Т. Анісімова, В. Аннушкін, С. Антонова, Д. Архарова, Л. Ассуірова, І. Атватер, Л. Баландіна, Б. Бобильов, О. Борецький, К. Бредемайер, А. Бушев, В. Вандишев, О. Волков, О. Ворожбітова, Т. Габдурахімова, А. Габідулліна, Н. Голуб, Л. Горбач, Л. Горобець, О. Горошкіна, Н. Грудцина, Д. Гудков, Ч. Далецький, Н. Іпполітова, О. Залюбівська, О. Зарецька, І. Калмикова, А. Князьков, С. Коваленко, О. Когут, М. Колтунова, Л. Котлова, З. Курцева, Т. Ладиженська, Р. Лахманн, Х. Леммерман, В. Маров, Л. Мацько, Є. Мелібруда, С. Меньшеніна, А. Михальська, С. Мінеєва, Л. Нечволод, Г. Новосельцева, О. Олійник, Г. Онуфрієнко, О. Орлов, Е. Палихата, М. Пентилюк, Х. Перельман, Г. Почепцов, Ю. Рождественський, В. Рубанов, Г. Рузавін, Г. Сагач, О. Симакова, Л. Синельникова, О. Сиротиніна, І. Стернін, С. Тихонов, І. Томан, В. Тюпа, В. Федоренко, О. Чувакін, І. Чурилов, С. Шилов, В. Шуляр, E. Slembek, W. Wills), у яких вивчені концептуальні особливості класичної риторики як культурно-історичного феномену, теоретичної та водночас практико-орієнтованої науки й навчальної дисципліни. Аналіз фахової літератури засвідчив наявність протиріччя: попри безумовну потребу суспільства в підвищенні

комунікативної й риторичної культури молодого покоління, риторика недостатньо інтегрована в систему освіти. Зокрема, шкільна мовна освіта в Україні потребує модернізації й трансформування в напрямі орієнтації на формування в учнів риторичних результатів.

Мета статті – окреслити шляхи усвідомлення й організації освітньої діяльності в процесі навчання української мови в контексті концептуальних особливостей теорії риторичної діяльності.

Відповідно до вимог, проголошених у керівних освітніх документах (Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти, нові й оновлені навчальні програми тощо), перед системою освіти постає завдання формування й виховання молодого людини як творчої індивідуальності, яка живе злагоджено зі світом, із собою. Серед представників педагогічної спільноти існує думка, що це завдання можливо вирішити, якщо школяр у процесі свого розвитку й соціалізації буде огорнутий атмосферою свободи, культури, творчості серед подібних собі людей.

Освіта як об'єкт і предмет педагогіки – це процес «педагогічно організованої соціалізації, яка здійснюється в інтересах особистості й суспільства [7, с. 62]», «соціально спрямована й контрольована частина соціалізації, формування образу добре навченої, вихованої, інтелігентної людини [8, с. 11]». У наведених дефініціях освіта формулюється через соціалізацію, яка, за визначенням Г. Селевка, є процесом і результатом «засвоєння людиною соціальних норм і культурних цінностей, що передбачають включення в систему суспільних відношень і самостійне відтворення цих відношень [8, с. 11]». Отже, сучасна педагогічна наука розглядає освіту, освітні процеси через призму соціальних і суспільних відношень, у царині яких важливе місце посідають мова, мовлення, комунікація, мовленнєва й комунікативна діяльність.

Розробивши прийоми педагогічної техніки сучасного вчителя, А. Гін серед принципів педагогічної техніки виокремив як провідний принцип свободи вибору: педагог має у будь-якій «навчальній чи керівній дії, де тільки можливо, надавати учневі право вибору. З однією важливою умовою – право вибору завжди врівноважується усвідомленою відповідальністю за свій вибір [1, с. 8]». Подібні міркування висловлює Ю. Чудінов: для учня необхідно створювати «умови свободи, творчості, поваги до індивідуальності кожного, спільного освоєння культурних способів взаємодії зі світом, з людством, із самим собою», і можливо це за умови організації самоуправління. Науковець тлумачить самоуправління як форму «демократичної організації життя, коли всі суб'єкти, що мають рівні свободи і права, зокрема, право бути самим собою, ведуть спільну творчу діяльність» і стверджує, що єдиним способом існування і здійснення самоуправління є риторична діяльність [13, с. 5].

Риторика як живомовна наука (Л. Мацько) «орієнтується на людину в її вільному і свідомому відношенні до самої себе й до іншої людини – відношенні, яке оформлюється в слові», – зазначав О. Чувакін. Сучасна риторика, на думку дослідника, залишаючись теорією й мистецтвом трансформації думки у слово, «усе більше стає наукою про специфічний вид людської діяльності – риторичний, який має місце в культурі й сам є одним її базових компонентів [11, с. 154]». Критерії риторичного «зосереджено у сфері ефективної (дієвої, результативної) комунікації або комунікації оптимальної [12, с. 460]». Відповідно до висновків науковця, комунікація є ефективною, коли своєї мети досягає лише той, хто говорить (оратор), з можливим збитком для слухача (аудиторії), а в процесі комунікації оптимальної досягнення мети мовцем сполучається зі сприятливими для слухача наслідками або з

досягненням ним своїх власних цілей [12].

Оскільки «риторичне» має розглядатися як мовленнєва практика (Р. Лахманн), а критерії риторичного діють у процесі комунікації, наведені зауваги логічно поширити на сферу освітньої діяльності, зокрема, на педагогічне спілкування: 1) педагогічне спілкування є риторичним з погляду ефективності комунікації; у цьому випадку мова йде про педагогічний вплив учителя на учнів у процесі функціонально-рольового спілкування як суто ділового, стандартизованого, обмеженого вимогами рольової позиції; 2) з погляду оптимальної комунікації риторичне педагогічне спілкування є особистісно орієнтованим, що ґрунтується на суб'єкт-суб'єктній взаємодії і спрямоване на розвиток школярів [6, с. 93].

Навчання – це спілкування (С. Мінеєва), поза спілкуванням немає освіти (І. Чурилов). Навчання як спілкуванням поєднує освіту й риторику, оскільки саме риторика спроможна вибудувати ефективну й оптимальну комунікацію як діалогічну взаємодію всіх учасників освітнього процесу. Саме такий діалог, на думку С. Тихонова, «сприяє розвитку й удосконаленню риторичної (ширше – мовленнєво-мисленнєвої) діяльності учнів [10, с. 187]».

Мовленнєво-мисленнєва діяльність – це «активність суб'єкта, спрямована на інших суб'єктів, з метою взаємодії (спілкування), вираження емоцій, пізнання навколишнього світу, яка здійснюється шляхом втілення й оформлення думки засобами мови [4]». Риторична діяльність, на думку С. Мінеєвої, – це «активність автора щодо створення, виконання та реконструювання риторичного тексту, який реалізується засобами мови ... з метою запланованого впливу на адресата в ході спілкування, а також рефлексії власної риторичної діяльності [4]». Зауважимо: риторична діяльність полягає в оперуванні з риторичним мовленням –

впливовим, результативним, ефективним відповідно до мети спілкування; риторична діяльність – це омовлення (ословлення) задумів і прагнень особистості в процесі гармонізуючого діалогу між комунікантами. Тлумачення риторичної діяльності як конкретизації спілкування зображено на рис 1.

Продуктом риторичної діяльності є риторичний текст, який завжди організований як діалог (С. Мінеєва), і саме за допомогою риторичного тексту його автор здійснює вплив на аудиторію. Відповідно до теорії риторичної діяльності автор риторичного тексту – це людина (особистість, індивідуальність), яка усвідомлює потребу (бажання чи необхідність) впливати, володіє здібностями створювати риторичні тексти з метою впливу, має волю впливати й реалізовувати цілі, здійснювати запланований вплив на адресата в конкретній ситуації спілкування, відповідати за наслідки свого впливу [3, с. 248].

Рис. 1. Тлумачення поняття «риторична діяльність» (за С. Мінеєвою) [2]

Екстраполяція наведених міркувань на проблематику освітньої діяльності дозволяє зробити певні висновки:

1) педагогічне спілкування – це «міжособистісна взаємодія й вихованця (учня), яке супроводжує засвоєння знань і становлення особистості в навчально-виховному процесі» [7, с. 132]; 2) педагог у процесі здійснення професійної діяльності оперує впливовим, результативним, ефективним мовленням, у такому випадку освітня діяльність набуває всіх ознак риторичної; 3) учитель як автор риторичного тексту – продукту риторичної діяльності – має усвідомлену потребу у спілкуванні й самореалізації в ньому, уміння створювати впливовий текст з урахуванням особистості учнів, рефлексувати ступінь педагогічного впливу, а також усвідомлює відповідальність.

Навчений основам теорії риторичної діяльності педагог спроможний організувати педагогічне спілкування в процесі освітньої діяльності як ефективну комунікацію з погляду цілей педагогічного впливу на учнів. Освітня діяльність педагога як риторична дозволить встановити з вихованцями оптимальні комунікативні стосунки у вигляді гармонізуючого діалогу.

Не варто оминати увагою і школярів як активних учасників риторичної діяльності. Оскільки самоуправління – «процес авторства власного життя в суспільстві, який вимагає від його учасників планувати, організовувати, здійснювати, рефлексувати [13, с. 7]», учень у процесі освітньої діяльності як риторичної позиціонуватиме себе як вільна людина, відповідальна за себе, за свої слова, за свої вчинки. Усі навчені рефлексії риторичної діяльності учасники освітнього процесу будуть здатні демократизувати взаємини, узгоджувати позиції, комунікативні наміри, гармонізувати власні цілі, сподівання, прагнення в ході педагогічного спілкування.

Зазначені висновки співвідносяться з думками С. Мінесвої: риторична діяльність, органічно вплетена в діяльність освітню, може «суттєво підвищити якість

навчальної діяльності, якщо вчителі й учні як основні діалогічні партнери відкриють і засвоять культуру доцільні способи ведення діалогу; ... риторична діяльність допомагає дитині засвоювати сутність спілкування, оскільки це не просто спосіб самореалізації і пред'явлення себе іншим, але й спосіб взаємодії з іншою людиною, через неї відкриття себе, пред'явлення себе світові [5]»; «риторика, якщо викладається як риторична діяльність через постановку й рішення навчальних або творчих задач людського спілкування, суттєво збагачує та доповнює процес розвитку школяра [4]».

Освіту з риторичною діяльністю пов'язують ще два моменти: по-перше, вправності у просторі риторичної діяльності необхідно навчатися всім суб'єктам процесу; по-друге, процес здобуття риторичної освіти (зауважимо, так само як і опанування риторичного змісту мовної освіти) має бути вибудований як риторична діяльність. Іншими словами, організувати засвоєння учнями риторичного змісту шкільної мовної освіти засобами риторичної діяльності спроможний учитель, що має риторичну освіту, риторичну підготовку.

Оскільки освіта як педагогічна категорія тлумачиться як процес і результат, варто зауважити: риторична освіта – процес вивчення риторики й мовленнєвознавчих дисциплін і водночас результат опанування механізмів вправного ораторського мовлення й ефективної комунікації. Проте, на жаль, наявність риторичної освіти як результату не завжди забезпечує наявності в людини й упевненого використання на основі відповідних знань, умінь і навичок «тієї чи іншої сукупності коректних з позиції етосу риторичних способів мовленнєвої поведінки, які дозволяють досягнути необхідного соціально значущого й особистісного результату у спілкуванні з іншими людьми [9, с. 444]». На думку С. Тихонова, риторична освіта педагогічних працівників має стати риторичною освіченістю, під якою варто розуміти:

1) знання і практичне володіння механізмами створення, виконання, аналізу, рефлексії авторських риторичних текстів;
2) розвинене вміння активно застосовувати ситуативно обумовлені способи мовленнєвої поведінки у спілкуванні з різними категоріями людей задля досягнення ефективного результату мовленнєвого впливу та взаємодії на основі здатності організувати потенційний чи реальний діалог [9, с. 444].

Стратегічним напрямом модернізації й трансформації шкільної мовної освіти на шляху до формування в учнів риторичних умінь і риторичної компетентності ми вважаємо риторизацію: навчального процесу, педагогічного спілкування; навчального предмету (шкільного курсу української мови, процесу розвитку мовлення учнів, уроку); навчального завдання. Серед проаналізованих трактувань терміну «риторизація» виділяємо дефініції С. Мінеєвої: осмислення всіх ситуацій навчального й позанавчального спілкування як риторичних і збагачення їх риторичними способами вирішення; перетворення (удосконалення й розвиток) освітнього процесу засобами риторичної діяльності; процес перетворення викладання будь-якої навчальної дисципліни засобами риторичної діяльності учасників процесу. Саме на рівні педагогічного спілкування риторизація відповідно до наведених тлумачень пов'язана з усвідомленням і розбудовою освітньої діяльності як риторичної (риторична діяльність – смислове наповнення риторизації).

Отже, соціалізація шкільної молоді як залучення до системи соціальних і суспільних відносин, які реалізуються, зокрема, у ході мовленнєвої й комунікативної діяльності, відбувається в процесі освіти, освітньої діяльності. Тому реформування системи освіти має передбачати запровадження технологій і методик реорганізації, трансформації й модернізації педагогічного спілкування з

боку педагога й учнів як суб'єктів навчально-виховного процесу сучасної школи. Залучення учасників освітнього процесу до активної, доцільної, спеціально організованої риторичної діяльності сприятиме оптимізації й діалогізації педагогічного спілкування, досягненню суспільно затребуваних освітніх результатів – вихованню освіченої, культурної, творчої, соціально адаптованої особистості, здатної до життєдіяльності, життєтворчості, співробітництва з іншими людьми в умовах свободи й відповідальності за свій вільний вибір. Освітню діяльність як риторичну та риторизацію ми розглядаємо як необхідні умови здобуття учнями риторичних умінь і риторичної компетентності.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в обґрунтуванні концептуальних положень риторичного підходу до навчання української мови й розробці риторизованих технологій формування в учнів риторичних умінь і риторичної компетентності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гін А.О. Прийоми педагогічної техніки : Вільний вибір. Відкритість. Діяльність. Зворотний зв'язок. Ідеальність : посіб. [для вчителів] / Гін А.О. – Луганськ : Навч. кн. Янтар, 2004. – 84 с.
2. Минеева С.А. Автор как субъект риторической деятельности / С.А. Минеева // Материалы XIV Международной научной конференции [«Риторика и культура речи: наука, образование, практика»], (1–3 февраля 2010 года) / под. ред. Г.Г. Глинина. – Астрахань : Издательский дом «Астраханский университет», 2010. – С. 173–175.
3. Минеева С.А. Позиционирование как условие и инструмент диалогичности риторического текста / С.А. Минеева // Риторика и культура речи в современном обществе и образовании : сб. материалов X Международной конференции по риторике

- 1–3 февраля 2006 года / [науч. ред.-сост. В.И. Аннушкин, В.Э. Морозов]. – М. : Флинта ; Наука, 2006. – С. 248–250.
4. Минеева С.А. Риторика диалога: понятийный аппарат [Электронный ресурс] / Минеева С.А. – Режим доступа : <http://lab-ritor.ucoz.ru/>. – Заголовок с экрана.
5. Минеева С.А. Диалогические основы развивающего образования: размышления об «идеальной форме» и трудностях достижения [Электронный ресурс] / Минеева С.А. – Режим доступа : http://experiment.lv/rus/biblio/obraz_21veka/2.3_mineeva.htm. – Заголовок с экрана.
6. Педагогічна майстерність : підручник / [І.А. Зязюн, Л.В. Крамущенко, І.Ф. Кривонос та ін.] ; за ред. І.А. Зязюна. – [3-тє вид., допов. і переробл.]. – К. : СПД Богданова А.М., 2008. – 376 с.
7. Российская педагогическая энциклопедия : в 2 т. / [глав. ред. В.В. Давыдов]. – М. : Научное издательство «Большая Российская энциклопедия», 1993. – Т. 2. – 862 с.
8. Селевко Г.К. Энциклопедия образовательных технологий : в 2 т. / Г.К. Селевко. – М. : НИИ школьных технологий, 2006. – Т. 1. – 816 с.
9. Тихонов С.Е. О диалоге, риторическом образовании и риторической образованности как основе современного педагогического общения / С.Е. Тихонов, Е.Б. Тихонова // Материалы XIII Международной научно-практической конференции [«Риторика и культура общения в общественном и образовательном пространстве»], (21–23 января 2009 года) / под ред. В.И. Аннушкина. – М. : Гос. ИРЯ им. А. С. Пушкина, 2009. – С. 442–449.
10. Тихонов С.Е. Риторика, риторизация и общение в школе : осмысление и воплощение в период модернизации образования : [монография] / Тихонов С.Е. – М. : «Прометей» МПГУ, 2005. – 272 с.
11. Чувакин А.А. Взаимодействие философии и риторики в

- коммуникативно-риторической подготовке преподавателя высшей школы / А.А. Чувакин, Л.А. Кощей // Риторика в системе гуманитарного знания. – М. : Гос. ин-т русского языка им. А.С. Пушкина, 2003. – С. 153–155.
12. Чувакин А.А. Ортология и риторика как базовые дисциплины коммуникационной подготовки специалистов по направлению «Филология» / А.А. Чувакин // Риторика и культура речи в современном обществе и образовании. – М. : Флинта ; Наука, 2006. – С. 457–463.
13. Чудинов Ю.В. Риторика и самоуправление / Чудинов Ю.В. – Пермь : ЗУУНЦ, 1999. – 144 с.

*Стаття рекомендована до друку
доктором. пед. наук, професором кафедри
української мови та методики викладання фахових дисциплін
Бердянського державного педагогічного університету
Загородною В.Ф.*

Стаття надійшла до редакції 18 лютого 2014 року

УДК 81'42

**Людмила Овсієнко
(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)**

ТЕКСТ ЯК ОБ'ЄКТ ВИВЧЕННЯ ЛІНГВІСТИКИ Й ЛІНГВОДИДАКТИКИ

У пропонованій статті визначається зміст поняття «текст» з погляду різних напрямків лінгвістики (комунікативної лінгвістики, прагмалінгвістики, когнітивної лінгвістики, функціональної лінгвістики, комп'ютерної лінгвістики, соціолінгвістики, психолінгвістики) та